

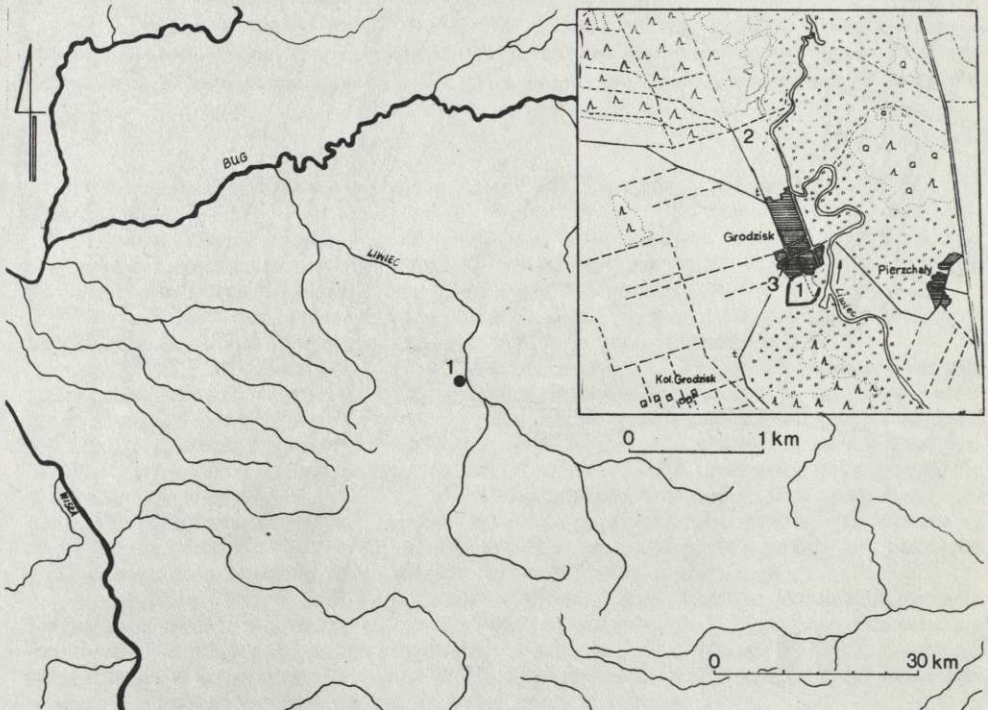
Różne

WOJCIECH WRÓBLEWSKI

WSTĘPNE WYNIKI BADAŃ WYKOPALISKOWYCH W GRODZISKU, WOJ. SIEDLCE, STAN. 1, W LATACH 1983-1986

1. UWAGI WSTĘPNE

Wieś Grodzisk, gm. Grębków, woj. Siedlce, leży na lewym brzegu Liwca, w środkowym biegu tej rzeki, w odległości ok. 5 km na południe od Liwa (ryc. 1). Na południowym skraju zabudowań wsi znajduje się wczesnośredniowieczne grodzisko (stan 1), położone na skraju cypla wrzynającego się

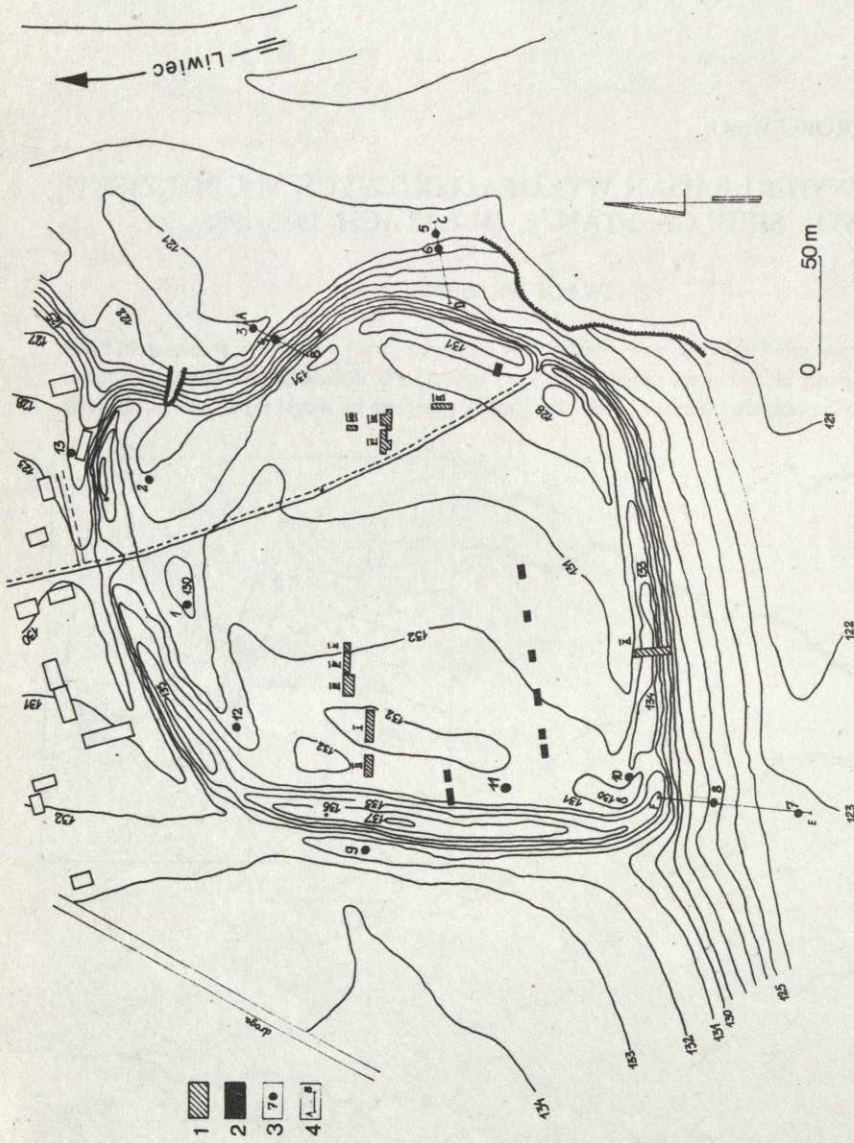
Ryc. 1. Grodzisk, woj. Siedlce, stan. 1. Plan sytuacyjny stanowiska

1 - grodzisko; 2 - cmentarzysko; 3 - osada

Oprac. W. Wróblewski

Situation plan of the site

a - earthwork; 2 - cemetery; 3 - settlement

Ryc. 2. Grodzisk, woj. Siedlce, stan. 1. Plan tachymetryczny grodziska

1 — wykopy z lat 1983-1986; 2 — wykopy sondażowe L. Paderewskiej z 1967 r.; 3 — sondy geologiczne; 4 — przekroje geologiczne przez terasy Liwca
Oprac. W. Wróblewski

Tachymetric plan of the earthwork

1 — excavation trenches of 1983-1986; 2 — test trenches dug by L. Paderewska in 1967; 3 — geological soundings; 4 — geological section through the terraces of the Liwca

w dolinę Liwca. Obiekt ma w planie kształt w przybliżeniu prostokątny, a jego powierzchnia liczona łącznie z wałami zewnętrznymi wynosi przeszło 4,5 ha¹. Do chwili obecnej zachowała się dość dobrze czytelna podwójna linia umocnień obronnych: od północy i zachodu otaczają grodzisko wały zewnętrzny i wewnętrzny, oddzielone od siebie podwójną linią fos; od wschodu i południa mamy do czynienia jedynie z wałem pojedynczym. Prawdopodobnie od strony południowej, we wnętrzu grodu funkcjonowała także dodatkowa fosa. Wały zewnętrzne grodziska mają przebieg prosty. Zakłócenia w przebiegu linii wału wschodniego są – być może – wynikiem zniszczenia przez Liwiec północno-wschodniej partii grodziska. Wały grodziska zachowane są nierównomiernie. Dobrze czytelna jest ich linia zewnętrzna. Na długich odcinkach wały sięgają do wysokości 5-6 m, jedynie od strony wschodniej wał wewnętrzny praktycznie biorąc już nie istnieje. Niemal całkowicie rozorany na całej swojej długości jest także wał wewnętrzny. Dość dobrze czytelne są natomiast przebiegi fos, z wyjątkiem fosy zewnętrznej od strony północnej, całkowicie tam zniwelowanej przez zabudowania wsi Grodzisk, przytykające bezpośrednio do północnej linii wałów (ryc. 2 i 3).

Grodzisko wzmiankowane było pod koniec XIX w. w *Słowniku Geograficznym Królestwa Polskiego*, gdzie przekazana jest informacja o jego nazwie lokalnej („Okopy”, lub „Szwedzkie Okopy”)². W I ćw. XX w. grodzisko wizytowane było przez R. Jakimowicza³. W tym okresie obiekt zachowany był w stanie niemalże idealnym.

Od początku lat trzydziestych naszego stulecia rozpoczął się powolny proces niszczenia grodziska w wyniku objęcia całej jego powierzchni uprawą roli⁴. Z tego też okresu pochodzą opisy inwentaryzacyjne obiektu oraz jego pierwsze szkice terenowe⁵. Pojawiają się też coraz liczniejsze wzmianki o Grodzisku w literaturze przedmiotu⁶.

Po II wojnie światowej grodzisko wchodzi w obręb zainteresowań badawczych Zakładu Polskiego Atlasu Archeologicznego IHKM PAN. Powstaje plan warstwowy obiektu oraz jego fotograficzna dokumentacja lotnicza⁷. W 1967 r. tygodniowe badania sondażowe na grodzisku

¹ Obszar grodziska liczony łącznie z liniami fos zewnętrznych wynosi ok. 46 000 m² (ok. 230 × 200 m).

² *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego*, t. II: 1881, Warszawa, s. 838. W tym samym roku wzmiankę o Grodzisku z podaniem zwięzłych informacji o interesującym nas obiekcie zamieścił T. Łuniewski (*Brzegi i dolina Liwca*, „Pamiętnik Fizjograficzny”, t. 1: 1881, s. 460).

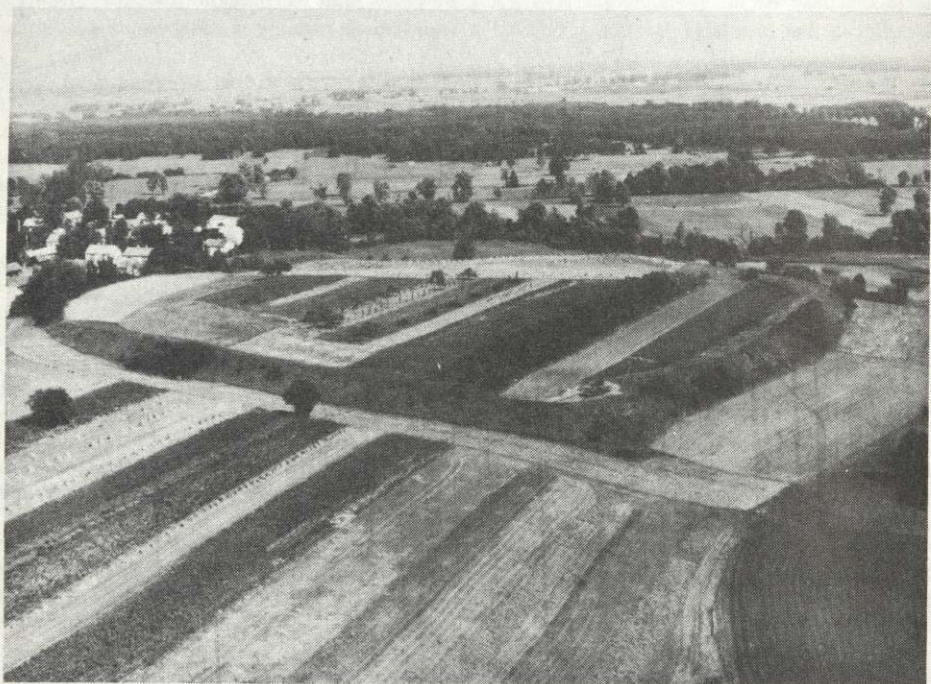
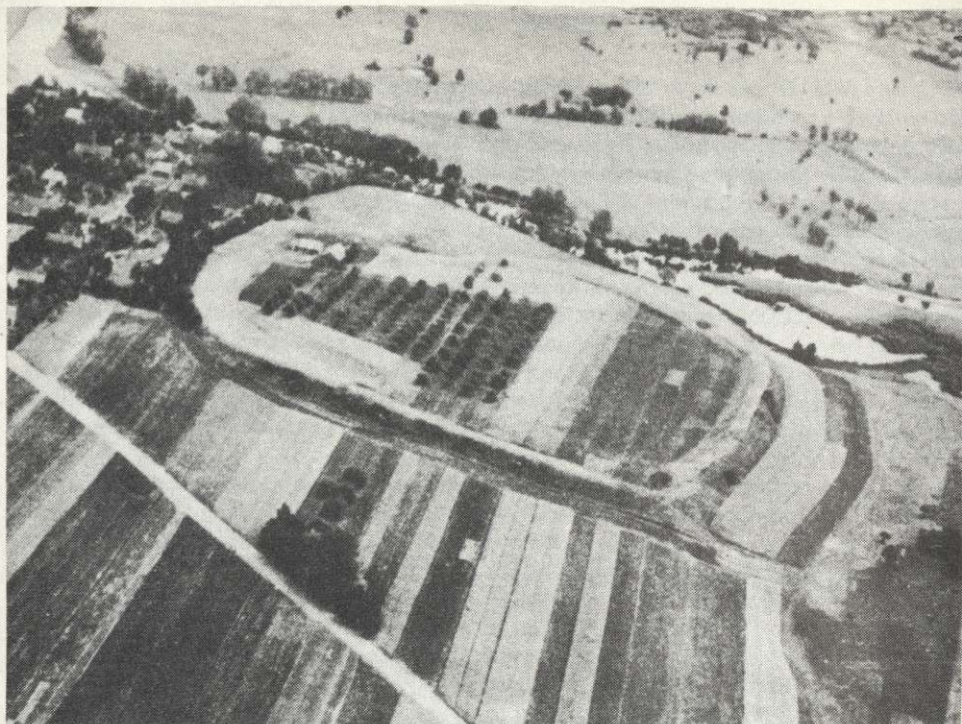
³ R. Jakimowicz, *Poszukiwania w dorzeczu Liwca*, Sprawozdanie z poszukiwań archeologicznych I Archiwum Nauk Antropologicznych, t. I, nr 2, s. 15, Warszawa 1921.

⁴ Do 1918 r. grodzisko było obiektem prawnie chronionym. Po I wojnie światowej ten stan rzeczy, choć nie był już sankcjonowany prawnie, utrzymywał się przez 14 lat. Część wałów grodziska porośnięta była przez dęby, wiązy i graby, część porastały mniejsze zarośla. Na majdanie grodziska znajdowały się niewielkie warzywniki użytkowane przez niektórych mieszkańców wsi. W 1932 r. w wyniku komasacji gruntów całe grodzisko zostało przekazane jako grunt orny p. Jakubowi Kodymowi. W chwili obecnej właścicielami grodziska są jego trzej synowie. Ok. 1/4 powierzchni majdanu zajęta jest przez sad owocowy, pozostałe części grodziska poddawane są systematycznej orce, z wyjątkiem niewielkiej partii fosy wewnętrznej, użytkowanej jako pastwisko i całego wału południowego, który nie jest wykorzystywany rolniczo.

⁵ Archiwum PMA w Warszawie,teczka Grodzisk, d. pow. Węgrów: jest to dokumentacja fotograficzna obiektu i odręczny szkic z 1935 r., sporządzone przez K. Salewicza oraz odręczny (lecz bardziej dokładny od poprzedniego) szkic autorstwa J. Mikulskiego z 1937 r. Z tego też okresu pochodzi korespondencja J. Mikulskiego z ówczesnym dyrektorem PMA R. Jakimowiczem w sprawie ponownego objęcia grodziska pełną ochroną prawną.

⁶ J. Mikulski, *Grodziska w powiecie siedleckim*, Prz. Arch., t. 6: 1937-1939, s. 100, ryc. 4; tegoż, *Grodzisko we wsi Grodzisk nad Liwcem (głos w sprawie ochrony pewnego zabytku przeszłości)*, odb. z tygodnika „Życie Podlasia”, Siedlce 1937.

⁷ Plan warstwowy obiektu sporządził w 1960 r. J. Fellmann; w 1984 r. J. Fellmann wprowadził poprawki do sporządzonego przez siebie w 1960 r. podkładu. Seria zdjęć lotniczych została w 1961 r. wykonana przez E. Buczkę. W tym samym czasie (15 03 1961 r.) grodzisko zostało ponownie wciągnięte do rejestru zabytków (nr 275).

Ryc. 3. Grodzisk, woj. Siedlce, stan. 1.

a – zdjęcie lotnicze grodziska od strony południowo-zachodniej. Stan z 1961 r.

Fot. E. Buczek, reprodukcja M. Dąbski;

b – zdjęcie lotnicze grodziska od strony południowo-zachodniej. Stan z września 1987 r.

Fot. WAF – A. Sobieszczuk

a → air view of the earthwork from south-west. Photo taken in 1961; *b* – air view of the earthwork from south-west. Photo taken in September 1987

przewodziła L. Paderewska, a rezultaty tych badań były ogłoszone drukiem⁸. Na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych ukazały się drobne wzmianki o Grodzisku w pracach badaczy związanych z PMA w Warszawie⁹. W 1963 r. B. Zawadzka-Antosik prowadziła systematyczne badania wykopaliskowe na znacznie zniszczonym cmentarzysku szkieletowym (stan. 2), położonym również na lewym brzegu Liwca, w odległości ok. 1 km na północ od grodziska. Rezultaty tych prac nie doczekały się niestety pełnego opracowania: krótka informacja o tym stanowisku ukazała się jedynie w pracy L. Rauhuta¹⁰.

Już w opracowaniach z lat trzydziestych dotyczących Grodziska zawarte były informacje o znajdującej się w pobliżu grodziska osadzie otwartej (stan. 3). Wiosną 1970 r. w badaniach weryfikacyjnych stwierdzono, że osada ta znajdowała się na zachód od grodziska¹¹.

Od 1983 r. systematyczne badania wykopaliskowe w Grodzisku rozpoczęła ekspedycja Instytutu Archeologii UW¹². Pierwszy sezon wykopaliskowy poprzedzony był w kwietniu 1983 r. badaniami powierzchniowymi, prowadzonymi w ramach AZP. Zarówno badania powierzchniowe z 1983 r., jak i dalsze poszukiwania realizowane w ramach AZP równoległe z pracami wykopaliskowymi prowadzonymi na grodzisku, przyczyniły się do dokładnego określenia zasięgu osady przygrodowej, jak i do stopniowego rekonstruowania wczesnośredniowiecznej sieci osadniczej wokół grodziska w promieniu kilku kilometrów.

⁸ L. Paderewska, *Grodzisk, pow. Węgrów*, Informator Archeologiczny. Badania 1967 r., s. 215, Warszawa 1968; tejże, *Grodzisk, d. pow. Węgrów*, [w:] I. Górską, L. Paderewską, J. Pyrgała, W. Szymański, *Grodziska Mazowsza i Podlasia (w granicach dawnego województwa warszawskiego)*, Wrocław 1976, s. 57-59. W tej drugiej pracy błędnie jest ustawiona mapa w tekście (ryc. 75), natomiast na planie warstwicowym (mapa VIII, wkładka) odwrotnie został zaznaczony bieg Liwca.

⁹ K. Musianowicz, *Granica mazowiecko-drehowicka na Podlasiu we wczesnym średniowieczu*, „Materiały Wczesnośredniowieczne”, t. 5: 1960, s. 201; M. Miśkiewicz, *Ciekawy zabytek z miejscowości Grodzisk, pow. Węgrów*, WA, t. 24: 1957, z. 4, s. 388. Informacje podane przez K. Musianowicz zawierają kilka istotnych błędów: (a) badania inwentaryzacyjne J. Mikulski prowadził w 1937 r., a nie w r. 1927 (tę błędną datę badań J. Mikulskiego podaje także za K. Musianowicz, L. Paderewską, *Grodzisk, d. pow. Węgrów...*, s. 57); (b) dane o powierzchni grodziska zawarte w t. II, *Słownika Geograficznego Królestwa Polskiego* podają szacunkową wartość 5 mr (mórg ?). K. Musianowicz redukuje powierzchnię obiektu do 5 arów; (c) K. Musianowicz lokalizuje grodzisko na lewym brzegu Liwca pomiędzy wsiami Grodzisk i Jarnice. Nonsens tej lokalizacji polega na tym, że Jarnice są położone na prawym brzegu Liwca w odległości ok. 3 km na północ od Grodziska. W 1911 r. M. Wawrzeńczycki (*Materiały do mapy archeologicznej Polski*, „Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne”, t. 11, dział I, s. 74) zamieścił następującą informację: „Między wsiami Jarnice a Grodzisk znajdują się «okopy». W tych «okopach» wykrył rejent Dąbrowski z Węgrowska 2 naczynia gliniane oraz fibułę brązową”. Na południowy zachód od Jarnic, w obrębie doliny Liwca, w odległości ok. 1 km od zabudowań wsi znajduje się pole o lokalnej nazwie „Okopy”. W końcu lat sześćdziesiątych badania na tym stanowisku prowadziły kolejno: T. Dąbrowska i B. Zawadzka-Antosik. Efektem tych prac było odkrycie materiałów z osad otwartych kultury przeworskiej i cmentarzyska przeworskiego, datowanych na okres późnolateński, oraz osady wczesnośredniowiecznej z XI-XII w., „Informator Archeologiczny”. Badania 1967 r., Warszawa 1968, s. 131-132; „Informator Archeologiczny”. Badania 1968 r., Warszawa 1969, s. 143-144. Znaleźiska rejenta Dąbrowskiego pochodziły zapewne z tych „okopów”, a nie z terenu grodziska. Błąd popełniony przez K. Musianowicz był więc prostym wynikiem braku dokładnego rozeznania w źródłach archeologicznych oraz braku konfrontacji informacji zawartych w tekście M. Wawrzeńczyckiego z mapą.

¹⁰ L. Rauhut, *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska w obudowie kamiennej na Mazowszu i Podlasiu*, Mat. SiW, t. 1:1971, s. 621-622. Wg L. Rauhuta cmentarzysko to należy datować na okres po połowie XIII w. Uwagi odnośnie do chronologii cmentarzyska por. przyp. 39.

¹¹ Badania weryfikacyjne prowadzone były w maju 1970 r. przez J. Miśkiewicza.

¹² Badania prowadzone były przez autora niniejszego artykułu przy współudziale mgr. M. Leszczyńskiego. Wyniki prac były konsultowane przez doc. dr hab. M. Miśkiewiczową. Trzy pierwsze sezony badań w Grodzisku były finansowane przez WKZ w Siedlcach, sezon 1986 r. — w ramach międzyresortowego tematu PR III 35.

Rozpoczęte w 1983 r. prace wykopaliskowe objęły swym zasięgiem majdan grodziska oraz system umocnień obiektu. Wykopy zakładano w odniesieniu do dwóch magistrali pomiarowych wytyczonych wzdłuż osi N-S i W-E, przy czym za ich punkt przecięcia (punkt „O” siatki pomiarowej) obrano południowo-wschodni narożnik wykopu I. Wykopy zakładane na terenie grodziska posiadają ciągłą numerację, zgodną z kolejnością ich eksploracji. Dotychczasowymi badaniami objęto: wał wewnętrzny i fosę wewnętrzną (sezon 1983: wykopy I i II), północno-zachodnią (sezon 1984: wykopy III, IV i V) i północno-wschodnią (sezon 1985: wykopy VI, VII, VIII i IX) część majdanu oraz wał zewnętrzny od strony południowej (sezon 1986: wykop X). W ciągu czterech pierwszych sezonów wykopaliskowych przebadany został teren o łącznej powierzchni 295 m². Uzyskane w trakcie badań materiały pozwoliły na wstępne określenie czasu funkcjonowania grodziska na XI-XII w. oraz doprowadziły do ujawnienia pozostałości osady otwartej kultury przeworskiej datowanej wstępnie na fazy A₂-B₁ (I w. p.n.e. – 2 poł. I w. n.e.)¹³.

2. OSADA KULTURY PRZEWORSKIEJ

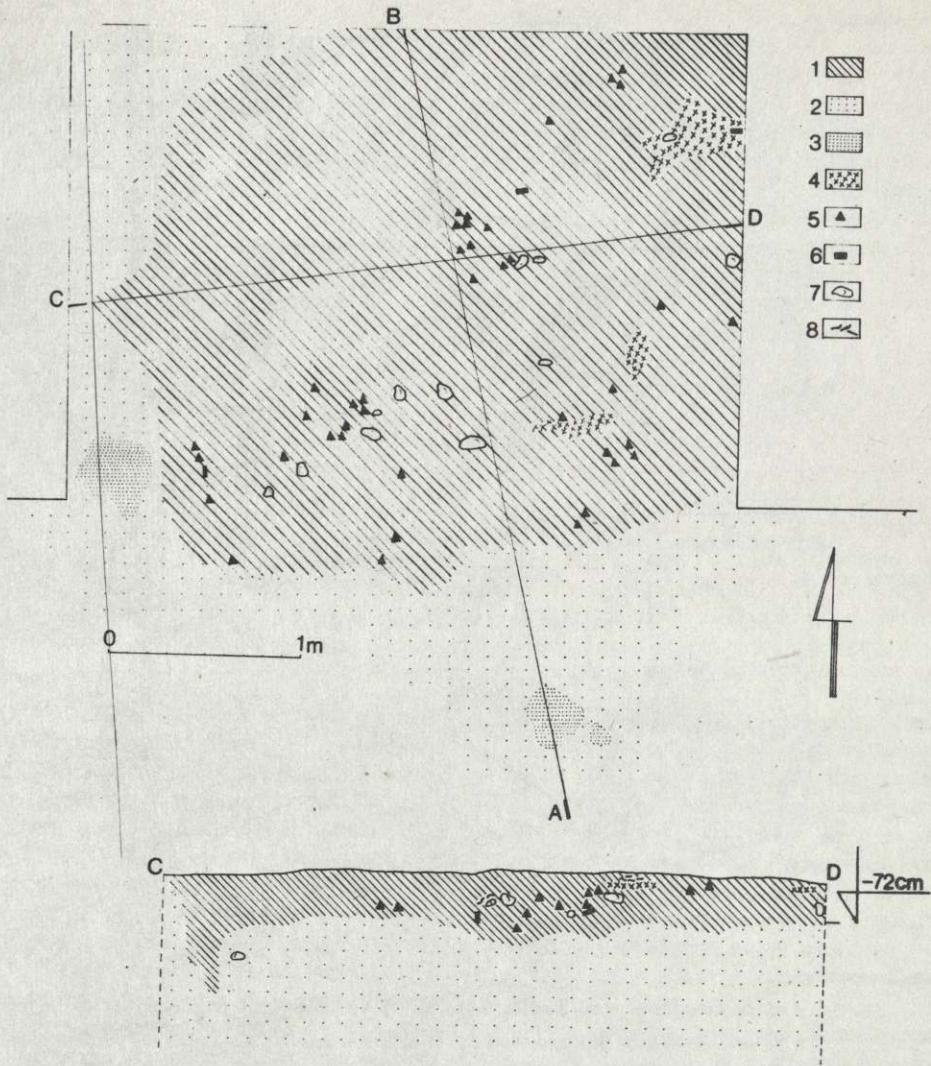
W trakcie badań prowadzonych na majdanie grodziska odsłonięto zarysy obiektów pochodzących z osady użytkowanej przez ludność kultury przeworskiej. W sumie odkryto trzy półziemianki, dwie jamy gospodarcze oraz – prawdopodobnie – dodatkowo jeszcze jeden obiekt o konstrukcji słupowej. W północno-zachodniej części majdanu zlokalizowano (wykopy IV i V) dwie półziemianki, stykające się ze sobą. Starsza z nich (obiekt nr 11, odsłonięty w ok. 50%) to duża półziemianka mieszkalna o ujawnionych wymiarach ok. 8 × 4 m i miąższości ok. 80 cm. Obiekt nr 11 dostarczył dużej ilości ceramiki (przy czym dominującą formą były fragmenty grubościennych naczyń o silnie chropowatej powierzchni; ryc. 5b)¹⁴, polepy, kości zwierzęcych. W obiekcie tym znaleziona została także częściowo zniszczona brązowa fibula typu G-H wg typologii J. Kostrzewskiego (ryc. 6) oraz silnie skorodowane dłuto (?) żelazne (ryc. 5c). Zarejestrowany w środkowej partii obiektu nr 11 układ warstw wypełniska pozwala na wysunięcie przypuszczenia że mamy tu do czynienia z obiektem co najmniej dwufazowym¹⁵.

Od zachodu przytykała do obiektu nr 11 druga półziemianka (obiekt nr 9, odsłonięty w ok. 50%), znacznie mniejsza od poprzedniej, o ujawnionych wymiarach ok. 4 × 3,5 m. Miąższość obiektu nr 9 także sięgała ok. 80 cm. W wypełniku tego obiektu znaleziono duże ilości ceramiki (przy czym przeważały tam grubościennie naczynia o silnie wygładzanej powierzchni oraz cienkościennie naczynia barwy czarnej o gładkiej niemal wyświecannej powierzchni, o wysoko umieszczonej i ostro zaznaczonej największej wydętości brzuśca; część naczyń tej drugiej grupy zdobiona była rytym ornamentem geometrycznym; ryc. 5a, d, 7a), polepy, kości zwierzęcych oraz żużli żelaznych i szlaki. W trakcie eksploracji obiektu nr 9 obserwowano także dość często występujące smugowe ślady węgla drzewnych. Na zachód od obiektu nr 9 (w odległości ok. 6 m) odkryto dolne partie zniszczonego piecowiska hutniczego. Obiekt ten – oznaczony nr 8 – rys-

¹³ Krótkie sprawozdania dotyczące wyników badań były drukowane w „Informatorze Archeologicznym”. Badania 1984 r., Warszawa 1985, s. 124; Badania 1985 i 1986, w druku.

¹⁴ Ze spągowych partii starszej fazy użytkowej obiektu nr 11 pochodzi próbka węgla drzewnego metodą 14C. Wynik – 2250 ± 100 zamyka się w chronologii bezwzględnej przypuszczalnym okresem między 250 a 150 r. p.n.e. Wskazywałoby to na konieczność przesunięcia początków użytkowania obiektu nr 11 – a co za tym idzie, także i osadnictwa przeworskiego w Grodzisku – aż do fazy A₁ okresu przedrzymskiego. Dotychczas pozyskane materiały kultury przeworskiej nie dają jednak podstaw do takiej zmiany ram chronologicznych osady w Grodzisku. Badania radiowęglowe próbki z obiektu nr 11 przeprowadzone były w Laboratorium 14C Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi.

¹⁵ Materiały ceramiczne z osady kultury przeworskiej przeglądała dr hab. T. Dąbrowska z PMA, której tą drogą składam wyrazy podziękowania za pomoc we wstępnym określeniu ich chronologii.

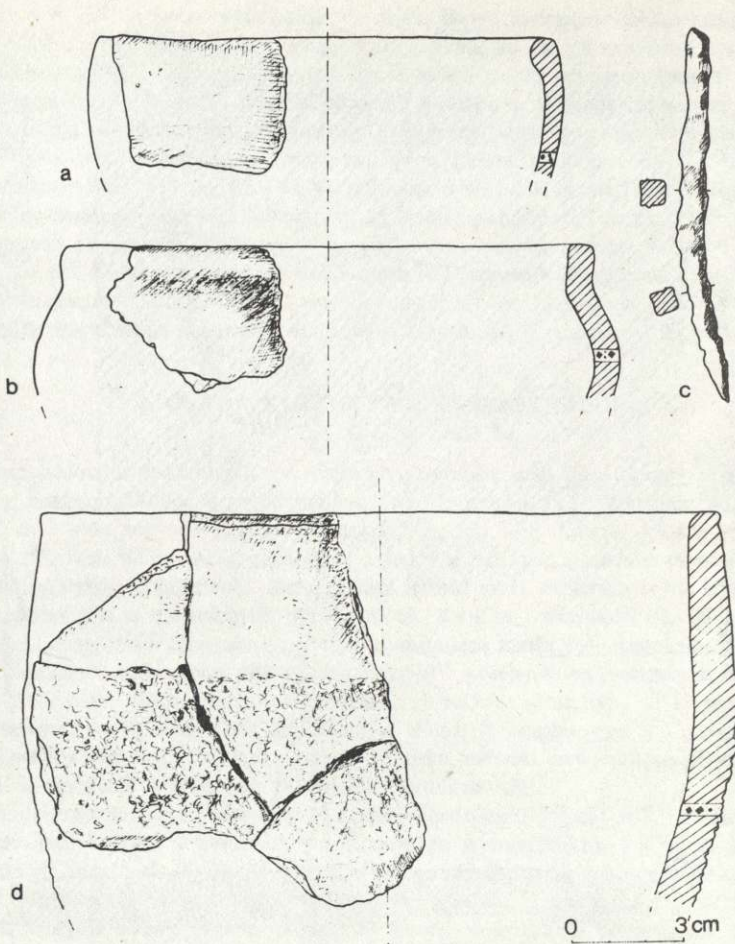
Ryc. 4. Grodzisk, woj. Siedlce, stan. 1. Plan i przekrój obiektu nr 16

1 – ciemnobrunatna ziemia; 2 – brązowżółta glina (calec); 3 – ślady po słupach; 4 – polepa; 5 – ceramika; 6 – kość;
7 – kamień; 8 – węgiel drzewny

Rys. W. Wróblewski

Plan and section of feature no 16

1 – dark brown earth; 2 – brown-yellow clay (primary ground); 3 – postholes; 4 – daub; 5 – pottery; 6 – bone; 7 – stone;
8 – charcoal

Ryc. 5. Grodzisk, woj. Siedlce, stan. 1. Zabytki kultury przeworskiej

a, d – obiekt nr 9; b, c – obiekt nr 11. a, b, d – ceramika; c – żelazo

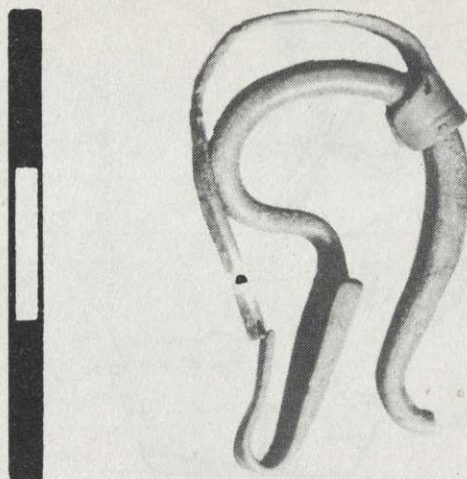
Rys. W. Wróblewski

Finds of the Przeworsk culture

a, d – feature no 9; b, c – feature no 11. a, b, d – pottery; c – iron

wał się w planie jako dość regularne okrągłe zaciemnienie o średnicy ok. 60 cm i miąższości ok. 10-15 cm. Wypełniskiem obiektu była ziemia silnie przemieszana z węglem drzewnym; znajdowano tu duże ilości żużli pochodzących z wytopu żelaza, poza tym natrafiono na drobne, na ogół niecharakterystyczne fragmenty ceramiki. Wydaje się, że obiekt nr 8 należy wiązać z okresem funkcjonowania osady kultury przeworskiej¹⁶.

¹⁶ Wniosek ten należy jednak przyjmować ostrożnie z uwagi na fakt znalezienia wśród nielicznych fragmentów występującej tam ceramiki kilku ułamków naczyń wczesnośredniowiecznych, w tym małego fragmentu wylewu naczynia pochodzącego z pewnością z XI-XII w. Z drugiej jednak strony materiały pochodzące z produkcji hutniczej spotykane były, jak do tej pory, jedynie

Ryc. 6. Grodzisk, woj. Siedlce, stan. 1. Fibula brązowa z obiektu nr 11

Fot. M. Dąbski

Bronze brooch from feature no 11

W północno-wschodniej części majdanu natrafiono na pozostałości kolejnej półziemianki kultury przeworskiej (obiekt nr 16, odsłonięty w ok. 70%). Obiekt ten, o ujawnionych wymiarach ok. $2,5 \times 3$ m, odkryto w obrębie wykopu VII. Obiekt nr 16 miał prawdopodobnie kształt prostokątny; wokół niego stwierdzono zarysy trzech słupów, będących według przypuszczeń śladami konstrukcji dachowej omawianej półziemianki. Miąższość obiektu nr 16 wynosiła 30-40 cm. W jego środkowej partii stwierdzono występowanie warstwy polepy o grubości 2-3 cm (ryc. 4). W wypełniku obiektu znaleziono bardzo duże ilości materiału ceramicznego (ryc. 7b) oraz kości zwierzęcych. W stropowej partii obiektu natrafiono na duży gliniany przęślik. Ceramika znaleziona w obiekcie nr 16 reprezentowana była przez trzy zasadnicze grupy naczyń:

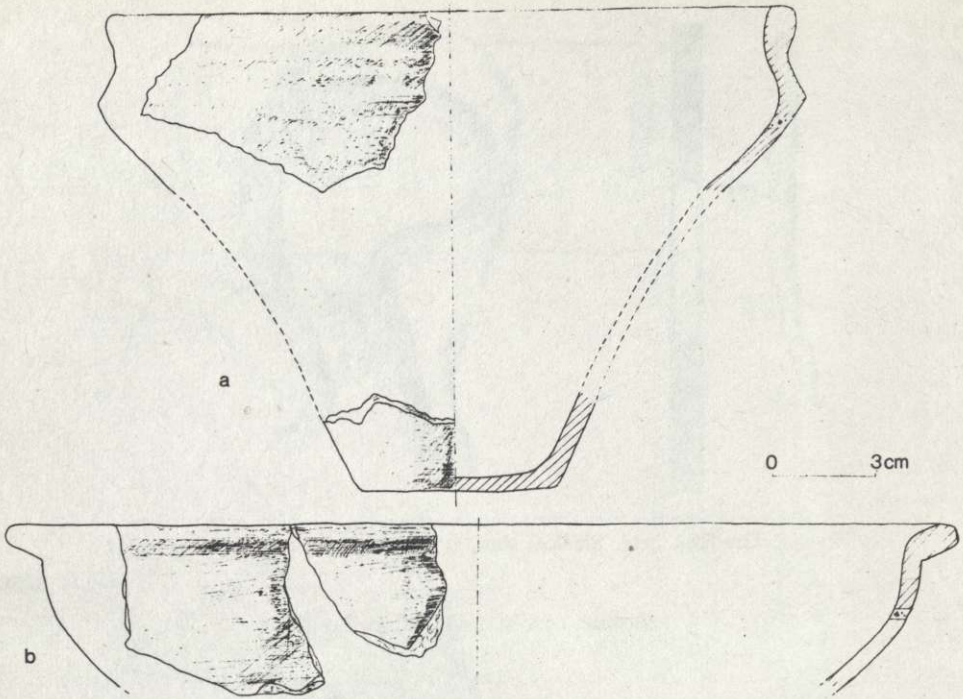
1) Cienkościenne, czarno wyświecane, z ostrym załomem w górnej partii brzuśca. Część naczyń zdobiona była rytym ornamentem geometrycznym.

2) Naczynia brunatnobrązowe, o gładko wyświecanej powierzchni. Dominującą formę naczyń w tej grupie stanowiły niskie szerokootworowe misy. Wiele naczyń tej grupy miało grube kryzowate wylewy.

3) Grubościenne naczynia o silnie chropowatej powierzchni, koloru jasnobrązowego; była to grupa naczyń najliczniej reprezentowana w omawianym materiale ceramicznym.

W odległości niecałych 2 m na południowy wschód od obiektu nr 16 odsłonięto zarys kolejnego obiektu kultury przeworskiej: była to jama gospodarcza (oznaczona nr 17, odsłonięta w ok. 60%) o okrągłym zarysie i średnicy ok. 1 m, zawierająca w swym wypełniku podobny materiał ceramiczny do znajdowanego w obiekcie nr 16. Oprócz tego znaleziono tam także spore ilości kości zwierzęcych (w tym dobrze zachowany róg tura) oraz, w partiach stropowych, pewne ilości drobnych żużli pochodzących z wytopu rudy darniowej.

w obiektach przeworskich (żuźle i szlaka z obiektów nr 9 i 17), brak ich natomiast w obiektach wczesnośredniowiecznych. Z ostatecznym zaklasyfikowaniem chronologicznym obiektu nr 8 należy więc poczekać do momentu przeprowadzenia analiz metalograficznych znalezionych w piecowisku żuźli żelaznych.

Ryc. 7. Grodzisk, woj. Siedlce, stan. 1. Ceramika kultury przeworskiej

a – obiekt nr 9; b – obiekt nr 16

Rys. W. Wróblewski

Pottery of the Przeworsk culture

a – feature no 9; b – feature no 16

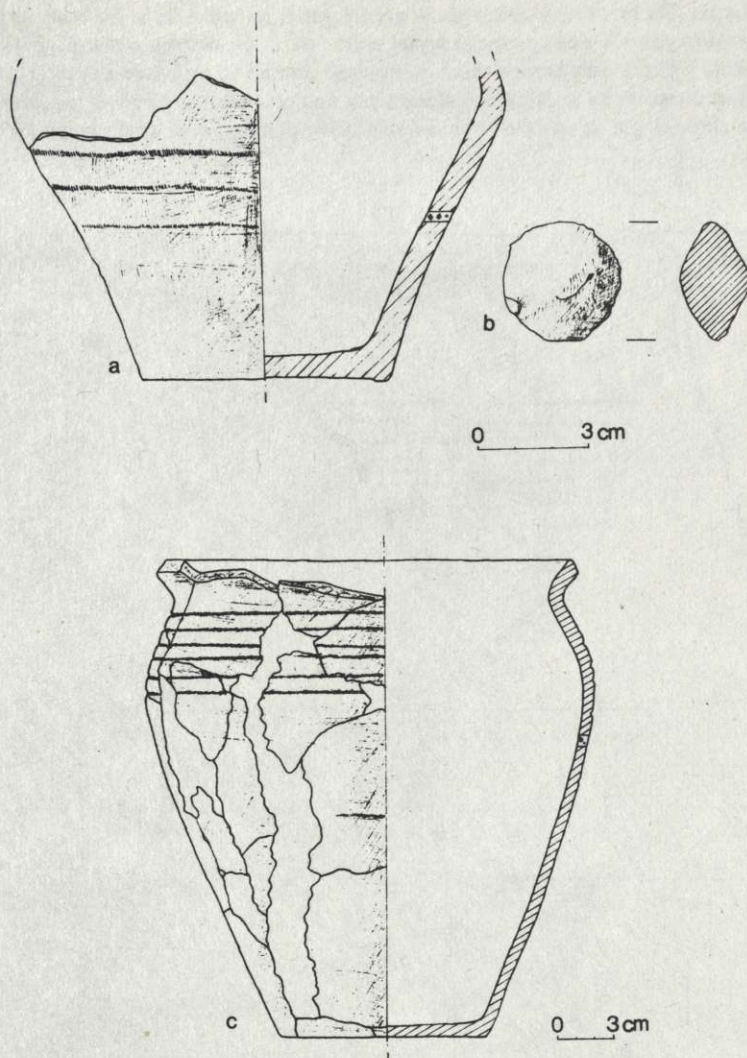
W wykopie IX stwierdzono zarys niewielkiej jamy gospodarczej ze skąpo występującym materiałem ceramicznym kultury przeworskiej. W wykopie tym odsłonięto także wiele zaciemnień postępujących, będących – według wszelkiego prawdopodobieństwa – pozostałościami obiektu o tego typu konstrukcji. Wydaje się, że relikty te należy także wiązać z zabudową osady kultury przeworskiej, choć z uwagi na fragmentaryczność ujawnionej w wykopie partii opisywanego obiektu, trudno jest w chwili obecnej jednoznacznie wyrokować o jego wielkości i przeznaczeniu.

3. GRODZISKO Wczesnośredniowieczne

SYSTEM UMOCNIEN

Jak już wyżej wspomniano linia wału wewnętrznego jest w chwili obecnej bardzo słabo czytelna: ten element grodziska uległ najsilniejszej destrukcji spowodowanej wieloletnią orką. Prowadzone tu badania wykazały, że wał ten usypany był z gliny, a w jego wnętrzu ujawniono pozostałości dwóch linii dodatkowych umocnień drewnianych o konstrukcji palisadowej. Palisady te, wykonane z drewna dębowego¹⁷, biegiły równoległe do przebiegu linii wału; jedna z nich (od

¹⁷ Badania gatunkowe próbek drewna z Grodziska prowadzili doc. dr hab. inż. W. Dzbeński oraz dr H. Kraińska z Katedry Fizykochemicznych Podstaw Technologii Drewna SGGW – AR w Warszawie.

Ryc. 8. Grodzisk, woj. Siedlce, stan. 1. Zabytki wczesnośredniowieczne

a – obiekt nr 12; b – obiekt nr 10; c – obiekt nr 5

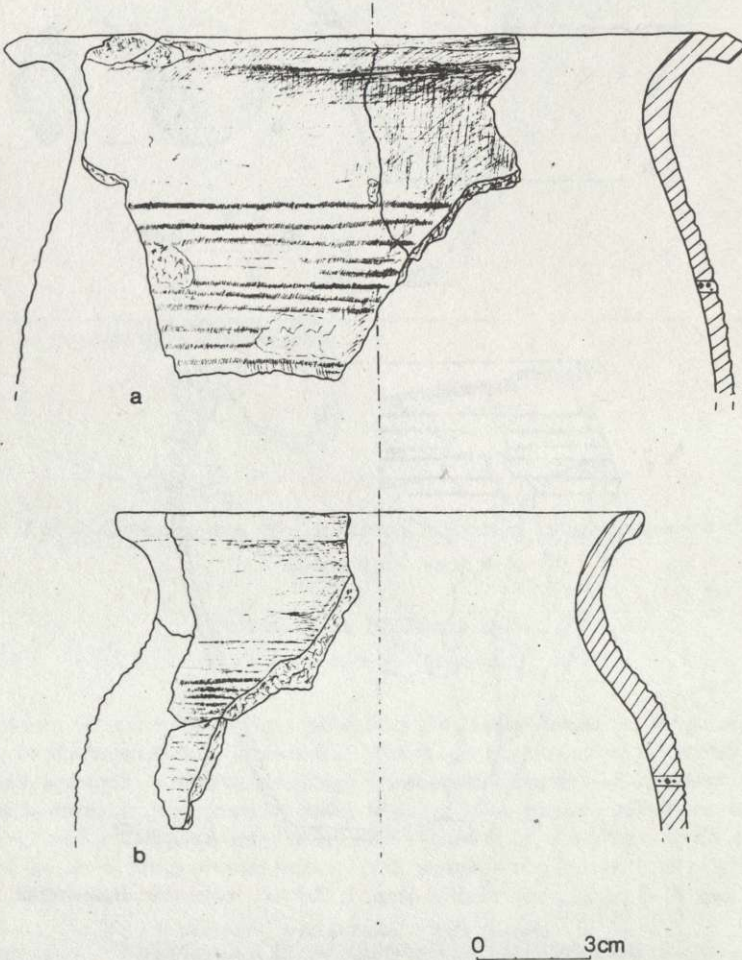
Rys. W. Wróblewski

Early medieval finds

a – feature no 12; b – feature no 10; c – feature no 5

strony majdanu grodziska) wzmocniana była dodatkowo kamieniami. Pod zewnętrzną linią palisad odkryto wkop pod ofiarę zakładzinową. Znalezione tam (obiekt nr 5) prawie całkowicie zachowane naczynie (ryc. 8c) gliniane oraz duże fragmenty drugiego naczynia. Oba naczynia przedzielone były przekładką (talerzem?) z drewna jesionowego. Znalaziona w obiekcie nr 5 ceramika reprezentuje typ baniastych naczyń o największej wydatości brzuśca umieszczonej w 2/3 ich wysokości. Naczynia posiadają lekko wychylony, skośnie ścięty wylew. Wykonane były techniką obtaczania, z gliny schudzonej domieszką piasku i średnioziarnistego tłucznia. Utleniający wypał dał w efekcie jasną, pomarańczowoceglastą barwę ich powierzchni. Dna płaskie, ze

śladowi podsypki. Na brzuścach, zwłaszcza w górnej partii, naczynia były zdobione ornamentem rytych linii poziomych. Oprócz opisanego wyżej materiału w wypełniku obiektu nr 5 znaleziono pojedynczą kość bydłą oraz bardzo słabo zachowane drobne ułamki drewna jarząbu¹⁸. Wydaje się, że obiekt nr 5 można na podstawie znalezionej w nim ceramiki datować na przełom X i XI w. Jednocześnie chronologia ta określa *terminus post quem* powstania wewnętrznego wału grodzis-

Ryc. 9. Grodzisk, woj. Siedlce, stan. 1. Ceramika wczesnośredniowieczna

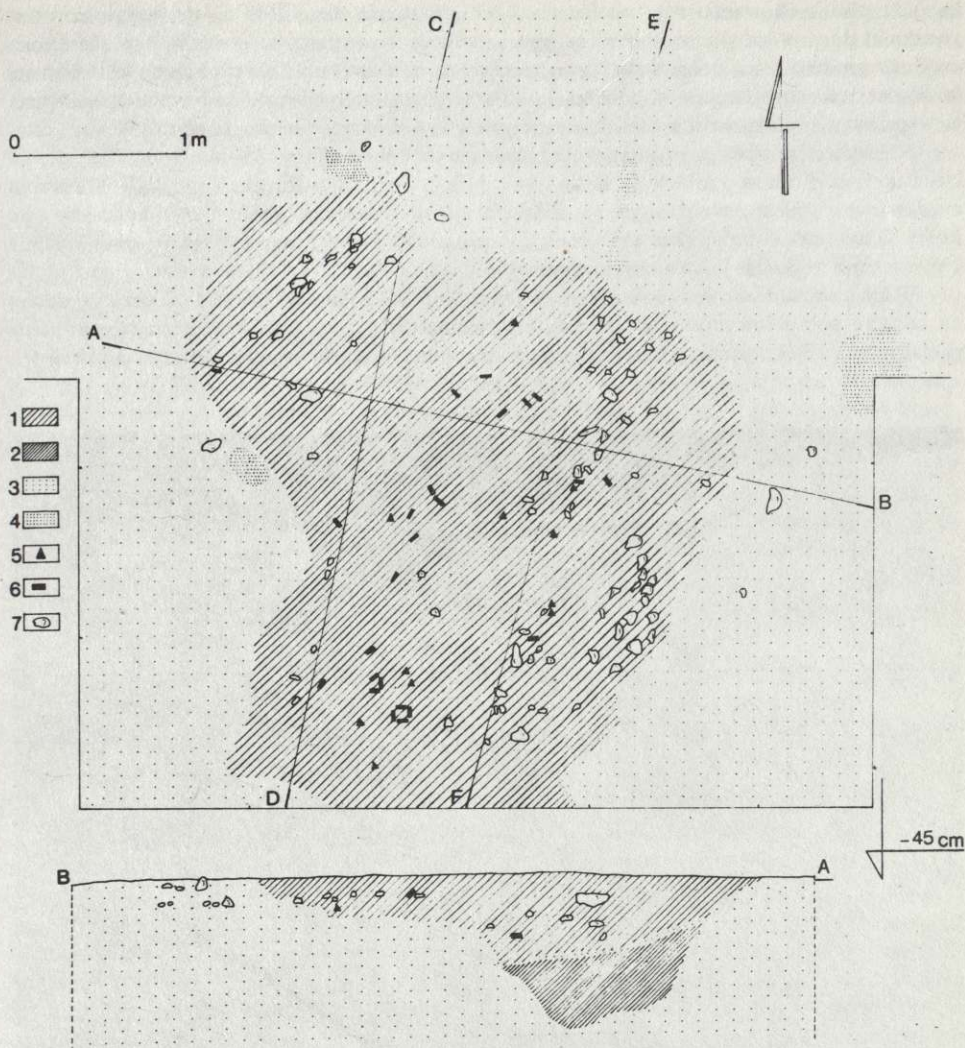
a – obiekt nr 10; b – obiekt nr 15

Rys. W. Wróblewski

Early medieval pottery

a – feature no 10; b – feature no 15

¹⁸ W. Dzbeński, H. Kraińska, *Ekspertyza składu gatunkowego węgla drzewnych z wykopalisk archeologicznych w Grodzisku i Izdebkach (woj. siedleckie)*, s. 4 i tabl. 1, Warszawa 1986, mps w Instytucie Archeologii UW.

Ryc. 10. Grodzisk, woj. Siedlce, stan. 1. Plan i przekrój obiektu nr 15

1 – czarna ziemia przesycona węglem drzewnym; 2 – ciemnoszara ziemia; 3 – żółtobrazowa glina (calec); 4 – ślady po słupach;
5 – ceramika; 6 – kość; 7 – kamień

Rys. W. Wróblewski

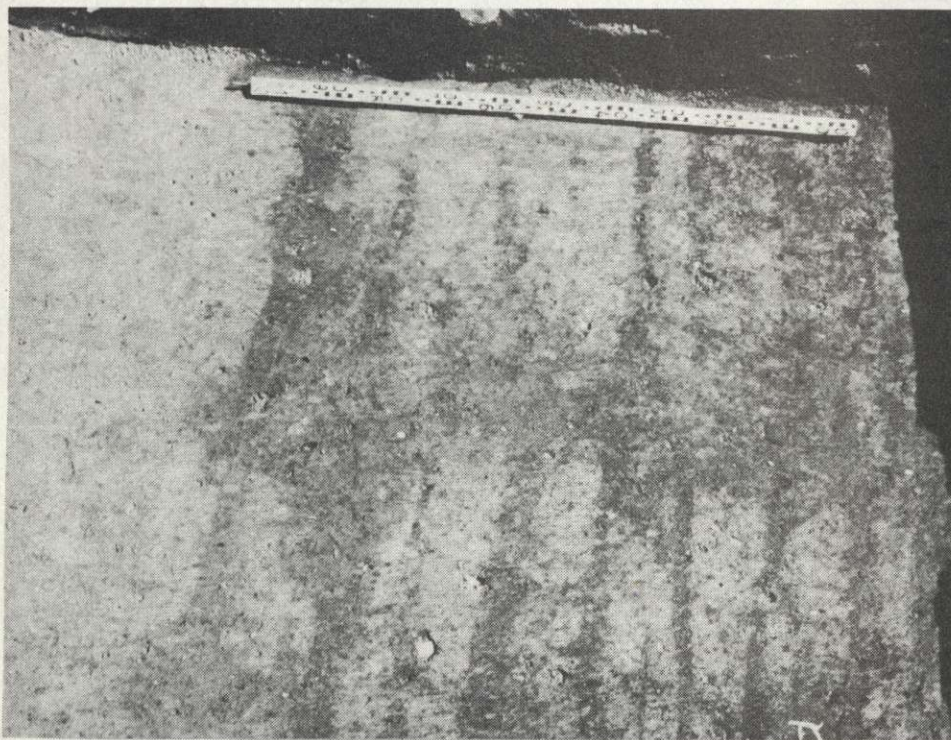
Plan and section of feature no 15

1 – black earth with charcoal; 2 – dark grey earth; 3 – yellow-brown clay (primary ground); 4 – postholes; 5 – pottery;
6 – bone; 7 – stone

ka¹⁹. Stopień zachowania wału nie pozwala na wysuwanie domysłów co do jego pierwotnej wysokości. Można jedynie stwierdzić, że jego szerokość u podstawy wynosiła 8-9 m. Od strony majdanu grodziska na stoku wału wewnętrznego stwierdzono obecność warstwy osuwiskowej (obiekt nr 1), będącej najprawdopodobniej pozostałością militarnej zabudowy wału. Znajdowany w wypełnisku obiektu nr 1 materiał ceramiczny określa jego chronologię na XI-XII w.

Między wałem wewnętrznym a wałem zewnętrznym odkryto fosę o szerokości ok. 7 m i głębokości do 2 m. Fosa ta znajdowała się bezpośrednio u podnóża wału wewnętrznego. Natomiast między fosą a wałem zewnętrznym ujawniono istnienie dodatkowej półki o szerokości ok. 8 m. Półka ta stanowiła dodatkowe militarne zabezpieczenie grodu, będąc być może równocześnie wewnętrznym traktem komunikacyjnym.

W innej niż wał wewnętrzny konstrukcji wzniesiony został zewnętrzny wał grodziska (badany na odcinku południowym). Jego zasadniczym elementem był co prawda także potężny nasyp gliniany, jednakże konstrukcją stabilizującą ten nasyp był układ drewnianych skrzyń wykonanych

Ryc. 11. Grodzisk, woj. Siedlce, stan. 1. Ślady orki odkryte pod wałem południowym

Fot. W. Wróblewski

Plough-marks found under the south rampart

¹⁹ Naczynie o zbliżonej formie znaleziono m. in. na osadzie otwartej poprzedzającej założenie grodu w Wylazach, gm. Mokobody, woj. Siedlce (ok. 20 km na południowy wschód od Grodziska); osada ta datowana jest (materiałem ceramicznym) na VIII-IX w. Wydaje się jednak, że tak dalekie przesuwanie chronologii ceramiki z obiektu nr 5 nie ma w chwili obecnej uzasadnienia i wiek X jest tu dolną granicą datowania. Por. I. Górską, *Wylazy, gm. Mokobody, [w:] Grodziska Mazowska i Podlasia...*, s. 163, ryc. 259.

z drewna dębowego²⁰. Odślonięto dość dobrze czytelny układ trzech takich skrzyń o wymiarach ok. 4,5 × 2,25 m. Jedna ze skrzyń usytuowana była prostopadle do przebiegu linii wału; do skrzyni tej dostawione były krótszymi bokami dwie kolejne — równolegle do przebiegu linii wału. Skrzynie sytuowane były przy krawędzi cypla, na którym wzniesiono południowy wał grodziska i od strony zewnętrznej stabilizowane dodatkowym elementem konstrukcyjnym w postaci bermy. Pod skrzyniami odkryto słabo zachowane niewielkie fragmenty drewna jarzabu²¹. Zachowana wysokość ścian skrzyń sięgała ok. 1,5 m.

Wał południowy miał u podstawy szerokość ok. 8 m, a jego obecna wysokość, tj. wysokość nasypu glinianego liczonego od podstawy, wynosi ok. 3,5 m. Biorąc pod uwagę ilość gliny zalegającej w warstwach osuwiskowych na zewnętrznym i wewnętrznym stoku wału, można przypuszczać, że pierwotnie nasyp wału był o ok. 3-4 m wyższy. Wał posiadał też zapewne dodatkowe militarne wzmocnienie w postaci częstokołu.

U podstawy wału, od strony wewnętrznej, natrafiono na skraj fosy; brzegi tej fosy wzmocniane były faszyną. Odkrycie śladów fosy wewnętrznej u podnóża wału południowego — stanowiąc potwierdzenie wyników badań sondażowych L. Paderewskiej z 1967 r. — jest cenną informacją dotyczącą układu obronnego tej części grodziska. Nie można wykluczyć ewentualności, że sam majdan grodziska mógł być tam broniony drewnianym ogrodzeniem, palisadą.

Niezwykle ciekawy układ warstw odkryto pod podstawą wału. Natrafiono tam na bardzo dobrze czytelne ślady po orce (bruzdy o przebiegu mniej więcej W—E). Dobrze widoczny w jednym miejscu ślad orania krzyżowego może stanowić przesłankę do stwierdzenia, że mamy tu do czynienia ze śladami orki wykonanej za pomocą radła. Wydaje się, że ślady po orce należy wiązać z osadą otwartą kultury przeworskiej i odnieść czas jej powstania do przełomu er (ryc. 11).

Analiza elementów konstrukcyjnych wału zewnętrznego oraz znajdujących w jego nasypie i wypełniku fosy materiałów ceramicznych pozwala na datowanie czasu jego powstania na XI w., być może połowę tego stulecia.

ZABUDOWA WEWNĘTRZNA

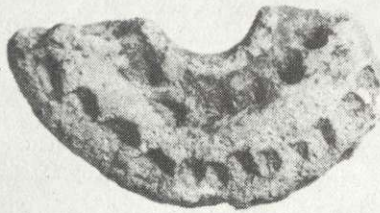
W północno-zachodniej części majdanu grodziska odślonięto zarysy dwóch obiektów wczesnośredniowiecznych (wykopy IV i V). Oba były wkopane w obiekt nr 11 — półziemiankę kultury przeworskiej. Obiekt nr 10 (odślonięty w ok. 30%) to północna część półziemianki o ujawnionych wymiarach 2 × 1 m. Miąższość omawianej półziemianki wynosiła ok. 40 cm. W jej wypełniku znaleziono znaczne ilości ceramiki (ryc. 9a) oraz kości zwierzęcych. Natrafiono tu także na niewielki przedmiot gliniany, będący według wszelkiego prawdopodobieństwa ciężarkiem tkackim lub też półwytworem przęślika (?) (ryc. 8b). W odległości 3,6 m na północny wschód od obiektu nr 10 odślonięto w całości zarys owalnej jamy gospodarczej o wymiarach 2,8 × 1 m. Obiekt ten oznaczony nr 12 miał miąższość sięgającą 20 cm. W jego wypełniku natrafiono na dużą liczbę ułamków ceramiki (ryc. 8a), kości zwierzęcych i polepy. Znalezione w obu obiektach fragmenty ceramiki pochodziły z naczyń silnie formująco obtaczanych, wykonanych z gliny schudzanej domieszką piasku i średnioziarnistego tłuczni. Utleniająca atmosfera wypału dawała w efekcie naczynia o zmiennej kolorystyce powierzchni z dominacją odcieni brunatnobrązowych i brązowych. Naczynia te posiadają na ogół silnie wywinięte wylewy o facetowanych często krawędziach. Wśród form naczyń dominują garnki o esowatym profilu, zdobione rytym ornamentem linii falistych lub — częściej — ornamentem rytym dookólnych żłobków. Ceramika ta, będąca wyznacznikiem chronologicznym dla obu omawianych obiektów, pochodzi z XI-XII w²².

²⁰ Dzbeński, Kraińska, *op. cit.*, tabl. 1.

²¹ Dzbeński, Kraińska, *op. cit.*, tabl. 1.

²² Analogią do materiałów z Grodziska może być ceramika pochodząca z grodziska w miejscowości Grodzisk, gm. Mrozy, woj. Siedlce (ok. 20 km na południowy zachód od Grodziska); por. L. Paderewska, *Grodzisk, gm. Mrozy*, [w:] *Grodziska Mazowska i Podlasia...*, s. 55, ryc. 72.

W północno-wschodniej części majdanu (wykop VI) odsłonięto w ok. 90% kolejną wczesnośredniowieczną półziemiankę o charakterze mieszkalnym, oznaczoną nr 15. Obiekt ten rysował się w odsłoniętej części jako nieregularny prostokąt o wymiarach ok. 3×4 m, orientowany dłuższym bokiem mniej więcej po osi N-S. Na zewnątrz półziemianki ujawniono istnienie 5 słupów, stanowiących prawdopodobnie pozostałość konstrukcji dachowej obiektu. W górnej partii wypełniska zwracało uwagę nieregularne rozsypano niewielkich kamieni, które być może pochodziły także z konstrukcji dachowej, stanowiąc według wszelkiego prawdopodobieństwa element przytrzymujący uszczelnienie dachu (np. mchu). Przeciętna głębokość obiektu nr 15 wynosiła ok. 30 cm, jedynie jego narożnik północno-zachodni był znacznie (do ok. 90 cm) pogłębiony, stanowiąc coś w rodzaju piwniczki (ryc. 10). W trakcie eksploracji obiektu pozyskano znaczne ilości ceramiki (ryc. 9b) o cechach analogicznych do materiałów z obiektów nr 10 i 12; znaleziono tam także trzy gliniane przęśliki (w tym fragment przęślika o powierzchni zdobionej wgłębieniami, wykonanymi w technice stempelkowej – ryc. 12; zabytek ten ma analogie m. in.

Ryc. 12. Grodzisk, woj. Siedlce, stan. 1. Fragment glinianego przęślika z obiektu nr 15

Fot. M. Dąbski

Fragment of a clay spindle-whorl from feature no 15

w XI-wiecznych materiałach w Kruszwicy²³). Odkryto też znaczne ilości kości zwierzęcych. W odległości ok. 2 m na północny wschód od obiektu nr 15 natrafiono na pozostałości całkowicie zniszczonego przez orkę kolejnego obiektu wczesnośredniowiecznego, datowanego nielicznymi uławkami ceramiki na XI-XII w. Obiekt ten był prawdopodobnie jamą gospodarczą, związaną funkcjonalnie z obiektem nr 15²⁴.

Zwraca uwagę fakt, że wypełniska wszystkich odkrytych do tej pory obiektów wczesnośredniowiecznych, łącznie z obiektem nr 1, lokalizowanym przy wale wewnętrznym grodziska miały intensywny, smolisty czarny kolor, były silnie przesycone węglem drzewnym. Zdaje się to jednoznacznie sugerować, że kres ich istnienia był spowodowany gwałtownym pożarem, który

²³ W. Hensel, A. Broniewska, *Starodawna Kruszwica. Od czasów najdawniejszych do roku 1271*, Wrocław 1961, s. 82, ryc. 63.

²⁴ Wg ustnej informacji p. W. Kodyma, nieco na północ od wykopu VIII, w trakcie tzw. regulacji gruntu przy zakładaniu szkółki sadowniczej w latach czterdziestych zniszczony został kolejny obiekt wczesnośredniowieczny; sądząc z opisu była to półziemianka o intensywnie czarnym wypełnisku z piecem lub paleniskiem kamiennym, przy którym znajdowano duże fragmenty naczyń glinianych.

objął grodzisko od północy, nie dochodząc jednak do zewnętrznej linii wału od strony południowej (nie stwierdzono tam bowiem śladów spalenizny; być może ogień zatrzymał się na fosie wewnętrznej przebiegającej u podnóża wału południowego²⁵).

4. INTERPRETACJA ZNALEZISK

1. Prowadzone w latach 1984-1985 prace wykopaliskowe na majdanie grodziska doprowadziły do odkrycia niezwykle ciekawych obiektów związanych z osadnictwem kultury przeworskiej. Odsłonięto pozostałości budowli półziemiankowych, jam gospodarczych oraz – według wszelkiego prawdopodobieństwa – budowli o konstrukcji słupowej. Z funkcjonowaniem tej osady łączone jest też silnie zniszczone palenisko hutnicze, a także ślady orki ujawnionej pod południowym wałem grodziska w sezonie 1986.

Odkryte w wypełniakach obiektów mieszkalnych fragmenty naczyń dają bogaty zestaw materiałów ceramicznych, których najpełniejszej reprezentacji dostarczył obiekt nr 16. Stwierdzono także istnienie dość intensywnej produkcji hutniczej, opartej na licznie występujących w dolinie Liwca złożach rudy darniowej. Produkcja hutnicza znalazła swe odbicie w odkrywanych materiale nie tylko we wspomnianym już wyżej palenisku (obiekt nr 8), lecz także w znajdujących poza nim żużlach i fragmentach szlaki – szczególnie licznych w obiekcie nr 9. Interesujących danych dostarczyły wyniki analiz archeozoologicznych szczątków kostnych znajdujących w obiektach przeworskich²⁶. Większość kości (92,4%) poddających się analizie pochodziła od zwierząt udomowionych. Pozostałe 7,6% to szczątki zwierząt dzikich, w dość bogatym zestawie gatunkowym: zidentyfikowano wśród nich szczątki bobra, jelenia, sarny, zająca i tura. Wśród kości zwierząt udomowionych przeważają szczątki z owcy i kozy (42,4%), następnie bydła (22,5%); mniej liczne są szczątki świni (13,0%) i konia (12,1%). Mały udział kości zwierząt młodych (dla owcy i świni wynosił on 2%) zdaje się wskazywać, że zwierzęta hodowane były głównie dla mleka i wełny. Duży udział w strukturze stada właśnie małych przeżuwaczy – zwierząt o niewielkich wymaganiach paszowych – może być przesłanką do wysnucia wniosku o niewielkich terenach pastwiskowych dostępnych w momencie funkcjonowania osady kultury przeworskiej²⁷.

Reasumując, wydaje się, że wyniki badań osady przeworskiej w Grodzisku mogą stanowić ważny element pomocny w rekonstrukcji struktury sieci osadniczej tej kultury w środkowym biegu Liwca w młodszym okresie przedrzymskim i we wczesnej fazie okresu wpływów rzymskich²⁸. Szczególnej uwagi – jak się wydaje – wymagać będą studia porównawcze materiałów ceramicznych z osady w Grodzisku z ceramiką z cmentarzyska przeworskiego w Karczewcu, odległego od naszej osady o ok. 3 km²⁹. W chwili obecnej wydaje się bowiem, że studia takie mogą przynieść istotne informacje, pomocne w dalszym uściśleniu chronologii ceramiki wschodniego obszaru kultury przeworskiej.

²⁵ Duże ilości węgla drzewnych znajdowano podobno przy rozorywaniu wewnętrznego wału grodziska. Na początku lat osiemdziesiątych silne, wiosenne deszcze wypląkały fragmenty zwęglonych konstrukcji drewnianych ze stoku wału wschodniego; informacja ustna p. J. Kodymowej.

²⁶ Analizy archeozoologiczne materiałów kostnych z Grodziska przeprowadziła doc. dr hab. A. Lasota-Moskałewska z Pracowni Archeologiczno-Konserwatorskiej PKZ w Warszawie.

²⁷ A. Lasota-Moskałewska, *Grodzisk, gm. Grębków, woj. siedleckie. Opracowanie archeozoologiczne szczątków kostnych z badań w 1983, 1984 i 1985 r.*, s. 2, tabl. 1, Warszawa 1986, mps w Instytucie Archeologii UW.

²⁸ T. Dąbrowska, T. Liana, *Stan i potrzeby badań nad młodszym okresem przedrzymskim i okresem wpływów rzymskich na Mazowszu*, [w:] *Stan i potrzeby badań nad młodszym okresem przedrzymskim i okresem wpływów rzymskich w Polsce*, Kraków 1986, s. 149-150, mapy 2 i 3. Na mapie 2 Grodzisk (nr 109 w katalogu stanowisk) jest błędnie lokalizowany na prawym brzegu Liwca.

²⁹ T. Dąbrowska, *Cmentarzysko kultury przeworskiej w Karczewcu, pow. Węgrów*, Mat. SiW, t. 2: 1973, s. 383-531.

2. Cztery sezony wykopalisk prowadzonych w Grodzisku rzuciły także sporo światła na czas powstania i etapy funkcjonowania samego grodziska. Przypuszczalnie grodzisko wzniesione zostało na przełomie X i XI w. Elementem datującym jest tu niewątpliwie ofiara zakładzinowa (obiekt nr 5) odkryta pod wewnętrznym wałem grodziska. Wydaje się, że początkowo grodzisko funkcjonowało jako klasyczne grodzisko cyplowate, bronione jedynie od północy i zachodu pojedynczą linią wału (obecnie wał wewnętrzny) i być może fosy (obecnie fosy wewnętrznej); od południa i od wschodu linia obronna grodziska zamknięta była w sposób naturalny krawędzią cypla stromo wyniesionego nad koryto Liwca, który w tych czasach opływał zapewne ww. cypel i od strony południowej. W tym okresie grodzisko nie było stale zamieszkanе, stanowiąc zapewne refugium.

Początek drugiego etapu funkcjonowania grodziska przypada na połowę XI w., kiedy to wzniesiono nową linię umocnień opasujących cypel także od wschodu i południa, a od zachodu i północy dodając nową linię wałów i fos. Grodzisko rysowało się teraz w planie jako olbrzymi prostokąt z zaokrąglonymi rogami. Nowa linia wałów wzniesiona została – jak wykazały wyniki badań wału południowego – w technice skrzyniowej; nowy wał stabilizowany był także dodatkowo bermą. Nie zmienił się natomiast charakter samego nasypu wzniesionego także, jak wał wewnętrzny, z ciężkiej gliny zwałowej, co zapewniło umocnieniom niezwykłą trwałość i spoistość.

W drugim etapie funkcjonowania grodu pojawia się stała zabudowa majdanu, co świadczy o wzroście znaczenia samego obiektu, jak i o intensyfikacji sieci osadniczej wokół niego. Znajdowany na majdanie grodziska (obiekty nr 10, 12, 15), jak i przy wale wewnętrznym (obiekt nr 1) materiał ceramiczny jest dość jednorodny zarówno pod względem typologicznym, jak i technologicznym; jego datowanie zamyka się w szerokim przedziale chronologicznym między XI a XII w., sięgając – być może – samych początków XIII w. Zwraca uwagę ubóstwo inwentarza ruchomego, w którym brak jest (jak do tej pory) zupełnie zabytków metalowych.

Interesujące rezultaty dała analiza zwierzęcych szczątków kostnych, szczególnie licznie znajdujących w obiekcie nr 15. Aż 97,8% kości pochodziło od zwierząt udomowionych, a jedynie 2,2% kości od zwierząt dzikich. W strukturze stada hodowlanego zdecydowanie przoduje bydło (58,8%), znacznie mniej jest świń (25,7%) oraz owcy i kozy (15,4%). Brakuje natomiast kości konia. Zwraca także uwagę fakt liczniejszego niż w materiale przeworskim występowania kości młodych owiec i kóz (4,8%) oraz bydła (7,5%), co zdaje się być odbiciem sposobu konsumpcji mięsnej w okresie funkcjonalnym grodziska³⁰. Uboga lista zwierząt dzikich jest w materiale kostnym reprezentowana przez bobra i sarnę. Znaczna przewaga bydła w stadzie hodowlanym wskazuje na rozszerzenie terenów pastwisk (a w tym samym zmniejszenie się terenów leśnych), stanowiąc kolejną przesłankę do wnioskowania o dość intensywnej działalności rolniczej w najbliższej okolicy³¹. Wszystkie kości pochodzące z obiektów wczesnośredniowiecznych noszą ślady wtórnego przepalenia, nie będącego wynikiem działalności konsumpcyjnej; kości z obiektów wczesnośredniowiecznych musiały zalegać na powierzchni gruntu lub też na niewielkiej głębokości pod ziemią w czasie wielkiego pożaru trawiącego grodzisko³².

Należałoby jeszcze zwrócić uwagę na fakt dość specyficznego miejsca występowania drewna jarząbu: silnie zniszczone, drobne jego szczątki znaleziono bowiem zarówno w jamie ofiary zakładzinowej (obiekt nr 5), jak również pod resztkami dębowych skrzyń zewnętrznego wału południowego. Wydaje się, że mamy tu do czynienia z przejawem wiary budowniczych grodziska w magiczną moc jarzębiny, moc o wyraźnym zabarwieniu apotropaicznym³³.

³⁰ Lasota-Moskałewska, *op. cit.*, s. 2, tabl. 1.

³¹ Struktura stada hodowlanego z Grodziska odpowiada danym dotyczącym hodowli na terenach położonych na wschód od Wisły w XI-XII w., por. M. Dembińska, *Zmiany w strukturze hodowli na ziemiach polskich we wczesnym średniowieczu*, Kwart. HKM, R. XXIII: 1975, s. 208 i n.

³² Lasota-Moskałewska, *op. cit.*, s. 3.

³³ C. Pietkiewicz, *Kultura duchowa Polesia Rzeczyckiego*, „Materiały Etnograficzne”, Warszawa 1938, na s. 40 pisze: „Klon jest drzewem najczęściej szanowanym, prawie świętym, czego najlepszym przykładem jest to, że podczas Zielonych Świąt do umajenia wnętrza cerkwi, chat, budynków gospodarczych i podwórzy używają Poleszycy tylko klonu, który zwą wtedy majem,

5. WNIOSKI KOŃCOWE

Dane dotyczące położenia i wielkości omawianego grodziska, a także informacje uzyskane w wyniku dotychczasowych czteroletnich prac wykopaliskowych, pozwalają na wysunięcie wstępnych wniosków co do jego roli pełnionej w systemie wczesnośredniowiecznej sieci osadniczej środkowego dorzecza Liwca. Już sama wielkość grodziska, jego imponujące założenia obronne, skłaniają do upatrywania w nim centralnego punktu lokalnej organizacji grodowej XI-XII w. Grodzisk leży na szlaku łączącym południowe Mazowsze z ziemiami ruskimi; od XIII w. źródła pisane poświadczają istnienie takiego szlaku łączącego Czersk z Drohiczyńskiem³⁴. Jego środkowy odcinek wiódł przez, leżący w odległości 5 km na północ od Grodziska, kasztelański gród na Liwie. Wyniki badań wykopaliskowych w Grodzisku, skonfrontowane z danymi archeologicznymi z Liwa i jego najbliższych okolic³⁵, właśnie w Grodzisku każą upatrywać najstarszego centrum późniejszej kasztelanii liwskiej. Nie znamy jeszcze dokładnie przyczyn, które doprowadziły do przeniesienia tego centrum z Grodziska do Liwa. Można jedynie domniemywać, że nastąpiło to pod koniec wieku XII lub na początku wieku XIII³⁶. Warstwa spalenizny występująca w obiektach wczesnośredniowiecznych z Grodziska pozwala sądzić, że kres funkcjonowania interesującego nas obiektu spowodowany był gwałtownym pożarem. Konfrontacja danych archeologicznych ze źródłami historycznymi skłania do wysunięcia przypuszczenia, że mogło to nastąpić w czasie interwencji Kazimierza Sprawiedliwego w sprawie ziemi brzeskiej i drohiczej³⁷ lub spowodowane było wyniszczającymi najazdami plemion jaćwieskich³⁸. Zniszczony gród w Grodzisku przestał funkcjonować. Jego rolę w 1 połowie XIII w. przejął Liw.

a zastąpić go może tylko jarzębina (podkreślenie moje – W.W.). Na tej samej stronie podana jest informacja, że ścinanie jarzębiny jest grzechem. Wskazywałoby to na poczesne miejsce jarzębiny w obrzędowości dawnych Słowian. Zagadnienie to wymaga jednak dalszych szczegółowych studiów.

³⁴ T. Kiersnowska, *Czersk w XIII i XIV w. Ośrodek władzy książęcej na południowym Mazowszu*, Warszawa 1986, s. 153-154, rys. 1 i 24.

³⁵ W latach 1953-1955 prowadzone były na terenie zamku w Liwie prace architektoniczno-konserwatorskie. W trakcie badań, kierowanych przez Z. Tomaszewskiego, prowadzone były przez J. Kruppę także prace archeologiczne. Doprowadziły one do odkrycia relikwów grodziska otoczonego ziemnymi wałami, wzmocnianymi konstrukcjami drewnianymi. Materiał ruchomy z tych badań datowany był wstępnie na XII-XIII w.; por. *Sprawozdanie Zakładu Architektury Polskiej PW za lata 1953/54 i 1954/55*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, t. 1: 1956, z. 2, s. 205, ryc. 25-27 i 28. W późniejszych opracowaniach dotyczących Liwa, przyjmowano jako początkową datę funkcjonowania tamtejszego grodu jedynie XII w.; por. I. Galicka, H. Sygietyńska, *Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, t. X, z. 26, s. 7, Warszawa 1964; B. Gerquin, *Zamki w Polsce*, II wyd. Warszawa 1984, s. 200. W połowie lat siedemdziesiątych prace wykopaliskowe na terenie zamku liwskiego prowadził T. Wróblewski. Wyniki tych badań nie zostały opracowane, dokumentacja połowa i materiał zabytkowy uległ częściowemu rozproszeniu. Materiał ceramiczny przechowywany w Muzeum w Liwie wydaje się pochodzić najwcześniej z XIII w. Również wyniki badań powierzchniowych prowadzonych w ramach AZP (obszary 54-75 i 53-75) w latach 1984-1985 skłaniają do podobnych wniosków.

³⁶ Pod rokiem 1279 źródła pisane wspominają o zniszczeniu grodu w Liwie przez Jaćwingów; por. Kiersnowska, *op. cit.*, s. 13. Zakładając, że pewien czas musiało zabrać wznoszenie tego nowego ośrodka, można z dużą dozą prawdopodobieństwa odnosić początki samego Liwa do ok. 1250 r., może 2 ćwierć XIII w. Chodzi tu rzecz jasna o początek funkcjonowania grodu, a nie osadnictwa otwartego, datowanego materiałem powierzchniowym na ok. X-XII w.

³⁷ Wydarzenia te miały miejsce w 1182 r.; por. B. Włodarski, *Sąsiedztwo polsko-ruskie w czasach Kazimierza Sprawiedliwego*, „Kwartalnik Historyczny”, t. 76; 1969, nr 1, s. 9-12.

³⁸ W ostatnich latach XII w. (ok. 1193 r.) wyprawiał się na Jaćwingów Kazimierz Sprawiedliwy. Podjęte przez niego działania wojenne miały prawdopodobnie charakter odwetowy, mający na celu ukaranie plemion jaćwieskich za ich tupiejsze wyprawy na ziemie polskie. W 1 ćw. XIII w. (lata 1222 i 1223) Leszek Biały wspólnie z księciem halickim Danielem dwukrotnie wyprawia się na Jaćwingów; efektem tych wypraw było chwilowe uspokojenie na granicy mazowiecko-pruskiej; por. B. Włodarski, *Problem Jaćwiński w stosunkach polsko-ruskich*, „Zapiski Historyczne TNT”, t. 24: 1959, z. 2-3, s. 25-26 i 28.

Dotychczasowe badania wykopaliskowe w Grodzisku objęły swym zasięgiem jedynie niewielki fragment samego grodziska. Na wyjaśnienie czekają jeszcze m. in. takie problemy, jak ustalenie miejsca i znaczenia wejść do grodu, jego zaopatrywania w wodę. Istotnych informacji o funkcjonowaniu grodziskiego zespołu osadniczego powinny dostarczyć badania osad przygodowych. Pełnego wyjaśnienia wymaga wreszcie kwestia związków grodu i osad w Grodzisku z badanym już cmentarzyskiem, które nie doczekało się do chwili obecnej pełnego opracowania, a którego związku z osadnictwem grodowym i otwartym wydają się nie podlegać dyskusji³⁹.

Instytut Archeologii UW

WOJCIECH WRÓBLEWSKI

PRELIMINARY RESULTS OF 1983-1986 EXCAVATIONS AT GRODZISK, SIEDLCE PROVINCE, SITE 1

Preliminary results of excavations, conducted at an early medieval earthwork at Grodzisk, Siedlce province, in 1983-1986 field seasons, are presented. The earthwork is located on the left bank of the river Liwiec, on its middle course. On the north and west the feature consists of a double line of ramparts and moats, with only a single rampart on the east and south. At present, the feature occupies an area of some 4.6 ha.

Short-termed test excavations were conducted here in 1967 by L. Paderewska of IHKM PAN.

The excavations of 1983-1986 revealed remains of an open settlement of the Przeworsk culture, dated to A₂-B₁. These include: 3 semi-subterranean huts (features nos 9, 11, 16), 2 pits (features nos 17 and 18), a post structure and the lower part of a smelting furnace (feature no 8). Plough-marks discovered under the south rampart have also been associated with the Przeworsk culture settlement. Small finds of the Przeworsk culture consist mostly of potsherds; one semi-subterranean hut (feature no 11) has yielded a damaged bronze brooch of G-H type and in iron chisel.

The remains of the smelting furnace and numerous pieces of slag indicate intensive local iron smelting.

The exploration on the settlement has yielded a large number of animal bones, mostly of domesticated animal (92.4%): sheep and goat — 42.4%; cattle — 22.5%; pig — 13.0%; horse — 12.1%. Wild animals are represented by beaver, hare, red deer, roe deer and auroch.

The origin of the early medieval feature is tentatively dated to the turn of the 10th/11th centuries. At that time it had probably served as a refuge, not permanently inhabited. The

³⁹ Wg Rauhuta, *op. cit.*, s. 621-622, opierającego swe wnioski na ubogim wyposażeniu odkrytych grobów oraz chronologicznym zaklasyfikowaniu przez tego badacza materiałów ceramicznych z tego cmentarzyska, czas jego funkcjonowania przypada na okres po połowie XIII w. Należy jednak podkreślić, że wyeksplorowane przez B. Zawadzką-Antosik 112 pochówków znajdowało się na niezniszczonej części wydmy, obejmując jedynie ok. 10% jej pierwotnego zasięgu. Uchwycono więc jedynie niewielki fragment obszaru cmentarzyska, na którym pierwotnie — wg ostrożnych szacunków — powinno znajdować się ok. 1000 grobów. Nawet po odjęciu od tej liczby pewnego procentu na pochówki późniejsze (z XVII w.), mamy w dalszym ciągu do czynienia z imponującą liczbą. Byłoby więc co najmniej dziwne, gdyby tak wielkie stanowisko sepulkralne powstało już po upadku centrum grodowego w Grodzisku. Osobista autopsja naczyń z cmentarzyska (m. in. 4 egzemplarzy zachowanych w całości a znalezionych między eksplorowanymi pochówkami!) pozwala na zdecydowane łączenie ich z materiałem ceramicznym odkrytym w trakcie prac wykopaliskowych prowadzonych na grodzisku. Pełnego wyjaśnienia tych problemów będzie się można jednak podjąć dopiero po gruntownym opracowaniu wyników badań cmentarzyska.

stronghold was then protected by a single rampart (now the inner rampart) of clay, revetted on the inside with a double line of timber palisades. Under the rampart was a foundation sacrifice (feature no 5), dated to the turn of the 10th/11th centuries; this find determines the *terminus post quem* of the rampart.

In the mid-11th century a new outer line of ramparts was built and on the north and west additional moats afforded protection. The outer rampart was also of clay stabilised by timber box construction. The constructions both of the inner and outer ramparts were of oak.

In the second phase, the enclosed space had been built up. Remains of 3 early medieval features have been revealed inside the ramparts: 2 semi-subterranean huts (features nos 10 and 15) and a domestic pit (feature no 12), dated by pottery to the 11th/12th centuries. The early medieval features contained also a large number of animal bones, mostly of domesticated species (97.8%). Bones of cattle predominate in number — 58.8%, followed by pig — 25.7% and sheep/goat — 15.4%. Horse's bones are absent. Wild animals are represented by beaver and roe deer.

The discovery of the remains of the rowan tree both in feature no 5 (foundation sacrifice) and under the box construction of the outer rampart merits attention. It may suggest the belief of the builders in the magic properties of rowan, capable of averting evil.

The results obtained so far seem to suggest that the stronghold ceased to exist at the close of the 12th or in the early 13th century. The reason for this a big and destructive fire. It is highly probable that the stronghold was destroyed by the Yatvingians during one of their numerous raids into Poland.

The size and the location of the stronghold seem to suggest that in the 11th-12th centuries it occupied the centre of a local organization unit. After the destruction of the stronghold at the turn of the 12th/13th centuries this centre was shifted 5 km northwards to a place called Liw, known from written sources of the 13th century.

